Research Note

ข้อสังเกตการปรับตัวของชาวนาผู้เช่านา

กรณีศึกษาชาวนาผู้เช่านา

อ. ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นันทา กันตรี

ผศ.ดร. ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์

หน่วยปฏิบัติการวิจัยชาวนาร่วมสมัย

Research Note: ข้อสังเกตการปรับตัวของชาวนาผู้เช่านา: กรณีศึกษาชาวนาผู้เช่านา อ. ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[1]

นันทา กันตรี[2]
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์[3]

บทนำ

ชาวนาในเขตพื้นที่ภาคกลางส่วนใหญ่มักเป็นชาวนาที่เช่านาเป็นหลัก กล่าวคือ ชาวนามีที่ดินเป็นของตนเองน้อยกว่าที่ดินที่เช่าทำนา ลักษณะการทำนาเช่าในพื้นที่ภาคกลาง“การเพาะปลูกเพื่อการค้า” กล่าวคือ

- พยายามปลูกข้าวในปริมาณมากโดยพยายามหาพื้นที่นาเพื่อเช่าเพาะปลูก
- ลงทุนในปัจจัยการเพาะปลูก เช่น ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช
- จ้างแรงงานและเครื่องจักรในทุกขั้นตอนการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว
- ไม่เก็บข้าวเปลือกไว้บริโภคเอง

ดังนั้นต้นทุนการเพาะปลูกข้าวของชาวนาในเขตภาคกลางจึงสูงกว่างชาวนาในภาคอื่น ๆ และทำให้ชาวนาในภาคกลางเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงในการเป็น “หนี้สิน” จากการลงทุนในการเพาะปลูกโดยเฉพาะในยามที่ราคาข้าวเปลือกในตลาดตกต่ำ โดยเฉพาะหากไม่มีโครงการพยุงราคาข้าวจากรัฐบาล ชาวนาที่ทำนาเช่าในภาคกลางจะมีความเลี่ยงอย่างมากที่จะมีหนี้สินพอกพูนจนไม่มีความสามารถในการชำระหนี้สินทั้งในและนอกระบบได้

ชาวนาที่ทำนาเช่าจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางตลาดข้าวที่ผันผวนและตกต่ำและท่ามกลางนโยบายของรัฐบาลที่ไม่มีความแน่นอน การปรับตัวในทีนี่เน้นการปรับตัวด้านการเพาะปลูกท่ามกลางทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยเน้นการลดต้นทุนของชาวนาในกระบวนการป้องกันศัตรูพืชและการใส่ปุ๋ยซึ่งเป็นขั้นตอนที่ทำให้ชาวนาที่ทำนาเช่า (และชาวนากลุ่มอื่น ๆ) มีค่าใช้จ่ายสูงมาก ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์ชาวนาท่านหนึ่งที่ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองเลย ทำนาเช่าอย่างเดียว แต่ปรับตัวในด้านการเพาะปลูกจนสามารถลดต้นทุนการเพาะปลูกและเป็นที่ปรึกษาให้กับเพื่อนชาวนาด้วยกันอีกด้วย

---

[1] งานวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการย่อยชื่อ “สภาพการเช่านาของชาวนาภาคกลาง กรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และชัยนาท” ภายใต้โครงการวิจัยใหญ่ชื่อ “โครงการพัฒนาต้นแบบการปรับตัวของชาวนาที่มีปัญหาหนี้สินสู่การผลิตอาหารที่ยั่งยืนเพื่อวิถีชีวิตสุขภาวะ” ได้รับการสนับสนุนโดยมูลนิธิชีวิตไทและสำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ความคิดเห็นในบทความนี้ไม่ได้สะท้อนความคิดเห็นของหน่วยงานที่สนับสนุน หน่วยงานต้นสังกัดของผู้เขียนและผู้ให้ข้อมูล

[2] ชาวนาและนักวิจัยภาคสนาม

[3] อาจารย์ประจำภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และนักวิจัยประจำหน่วยปฏิบัติการวิจัยชาวนาร่วมสมัย

รูปที่ 1: การฉีดยาปราศัตรูพืชในช่วงเช้าที่พบเห็นได้ทั่วไปในภาคกลาง

ที่มา: ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์ (2561)

สภาพพื้นที่

ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วม ที่ อำเภอ ผักไห่ สภาพดินเป็นดินตะกอน มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ผลผลิตข้าวของชาวนาในเขตนี้สูงถึง 1.2 ตันต่อไร่ แต่ปัญหาที่พื้นที่นี้ประสบคือ การเป็นพื้นที่รับน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก และน้ำไม่เพียงพอสำหรับทำนาในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงจะมีช่วงระยะเวลาการทำนาที่ขึ้นอยู่กับสภาพน้ำที่หลากท่วมในแต่ละปี กล่าวคือ การทำนาจะเริ่มรอบแรกในช่วงต้นปี และมีช่วงเวลาเก็บเกี่ยวไม่เกินเดือนกันยายนของทุกปี ก่อนที่น้ำจะหลากท่วม ดังนั้นจึงมีความเสี่ยงที่จะประสบปัญหาขาดน้ำในช่วงฤดูแล้งของปี คือระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน ซึ่งเป็นช่วงของการทำนาในรอบแรก

ชาวนารายหนึ่งที่ร่วมวงสนทนาเล่าให้ฟังว่า ในช่วงฤดูการผลิตปี 2558/59 ประสบปัญหาแล้ง น้ำไม่พอสำหรับทำนา ในปีนั้น เขาต้องวิดน้ำเป็นระยะทางยาวกว่า 10 กิโลเมตร เพื่อนำน้ำมาถึงแปลงนาของตนเอง[4] โดยแหล่งน้ำสำคัญที่ชาวนาวิดมาใช้ในช่วงที่น้ำไม่เพียงพอคือน้ำจากบ่อทรายขนาดใหญ่ที่มีอยู่หลายแห่งในเขตนี้ จากการที่สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มบริเวณกว้าง ทำให้คนที่มีนาเช่าในช่วงตอนปลายของคลองส่งน้ำ จะประสบปัญหาน้ำไม่เพียงพอในช่วงฤดูแล้งอีกด้วย และต้องอาศัยการวิดน้ำจากบ่อทรายมาใช้เช่นกัน ในปี 2558/59 ที่แล้งมาก ผลผลิตข้าวชาวนารายนี้ได้ 10 กว่าเกวียนเท่านั้นจากพื้นที่นาเช่า 27 ไร่ ทำให้ในปีนั้นเธอต้องไปกู้เงินนอกระบบเพื่อมาเป็นค่าใช้จ่ายให้ลูกที่กำลังเรียนมหาวิทยาลัย[5]

ต้นทุนการผลิตที่จ่ายเป็นตัวเงินของชาวนาในพื้นที่ศึกษา จากการสอบถามชาวนาในรายที่อำเภอผักไห่ พบว่า มีการใช้สารชีวภาพร่วมด้วย ต้นทุนจะลดลง เหลือประมาณไร่ละ 3,200-3,300 บาทต่อไร่[6]

---

[4] สัมภาษณ์ชาวนาผู้เช่านา อ.ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 24 พฤศจิกายน 2561

[5] สัมภาษณ์ชาวนาผู้เช่านา อ.ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 18 พฤศจิกายน 2561

[6] สัมภาษณ์ชาวนาผู้เช่านา อ.ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 24 พฤศจิกายน 2561

การปรับตัวด้านการเพาะปลูก: กรณีศึกษาพี่จุก

ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์พี่จุกซึ่งเป็นชาวนาที่ทำนาเช่ามาตลอดในอำเภอ ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[7] พี่จุกไม่มีที่นาเป็นของตนเอง เช่าที่ทำนาทั้งหมด แต่ปลูกข้าวโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชมาไม่ต่ำกว่า 15 ปี พี่จุก**พัฒนาสูตรน้ำหมักและยาปราบศัตรูพืชชีวภาพเป็นของตนเอง** จากการเข้าร่วมอบรมกับหน่วยงานราชการและอาศัย “ครูพักรักจำ” จากประสบการณ์ของชาวนารายอื่น ๆ

พี่จุกใช้เทคนิคหมักฟางด้วยน้ำหมักจุลินทรีย์ และใช้สารสกัดจากสะเดา ในการกำจัดแมลง สามารถได้ผลผลิตข้าวที่ประมาณ 70-80 ถังต่อไร่ โดยไม่ใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูข้าวที่ขายทั่วไปในท้องตลาด

ที่สำคัญในแง่มุมของการปรับตัว คือ ชาวนารายนี้สามารถ**ขายน้ำหมักและยาปรับศัตรูพืชชีวภาพให้กับชาวนารายอื่น ๆ** ในพื้นที่ และ**รับจ้างฉีดยาปราบศัตรูพืชชีวภาพให้กับชาวนารายอื่น ๆ** ในหมู่บ้านของตนเองและตำบลใกล้เคียงด้วย จัดเป็นชุด ๆ ละ 300 บาท สามารถฉีดแปลงนาได้ 10 ไร่ พร้อมกับให้คำแนะนำเทคนิคในการใช้สมุนไพรกำจัดแมลงศัตรูข้าว

> “ทุกวันนี้เราแถบไม่มีเวลาดูแลแปลงนาของเราเลยนะ ชาวบ้านเขาจ้างให้เราไปฉีดยา (ยาปราบศัตรูพืชชีวภาพ) ให้เขา[8] ... พี่จุกกล่าว”

นอกจากนี้ พี่จุกยังให้ **“คำปรึกษาด้านน้ำหมักและยาฉีดชีวภาพ”** แก่เพื่อนชาวนาในและนอกพื้นที่ด้วย คำปรึกษามักมีลักษณะเชิงเทคนิคที่ชาวนารายนี้พัฒนาขึ้น เช่น ฉีดยาชีวภาพอย่างไรให้มีประสิทธิภาพสูงสุด น้ำหมักประเภทไหนเหมาะกับขั้นตอนการเพาะปลูกช่วงไหนและใส่น้ำหมักอย่างไร เป็นต้น[9] ผู้เขียนจำได้ว่ามีสายโทรศัพท์แทรกเข้ามา 3 สาย ระหว่างการพูดคุย โดยเนื้อหาเท่าที่จำความได้จะเป็นตอบคำถาม อาทิ เช่นจะต้องใส่น้ำหมักอย่างไร หรือฉีดยาพ่นชีวภาพอย่างไร

การปรับตัวของพี่จุก สะท้อนให้เห็นความพยายามในการปรับตัวของชาวนาผู้เช่านาที่ต้องการลดต้นทุนการเพาะปลูก เพิ่มมูลค่าของผลผลิตของตนเองด้วย และขยายความรู้จากประสบการณ์ของตนเองไปยังเพื่อนบ้าน ในเวลาเดียวกัน ผู้วิจัยได้สอบถามว่าการดำเนินงานของพี่จุกได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานที่มีอำนาจในการสนับสนุนหรือไม่ พี่จุกตอบว่าหน่วยงานเข้ามาส่งเสริมในการให้ความรู้ในการทำน้ำหมัก ส่วนทุนดำเนินการนั้น พี่จุกหาเอง

---

[7] สัมภาษณ์ชาวนา อ. ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 24 พฤศจิกายน 2561

[8] สัมภาษณ์ชาวนา อ. ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 24 พฤศจิกายน 2561

[9] สัมภาษณ์ชาวนา อ. ผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 24 พฤศจิกายน 2561

รูปที่ 2: พื้นที่หลังบ้านพี่จุก

ที่มา: ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์ (2561)

ส่วนหน่วยงานในระดับท้องถิ่น พี่จุกบอกว่ามีองค์การบริหารส่วนตำบลที่อยู่นอกพื้นที่กลับสนใจการทำน้ำหมักของตนเองและอยากสนับสนุนให้พี่จุกไปให้ความรู้กับชาวนาในพื้นที่ของตน ในขณะที่องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่กลัยไม่ค่อยสนใจการดำเนินงานของพี่จุกมากนัก ซึ่งทำให้ผู้วิจัยมองว่าการปรับตัวของชาวนาและการขยายตัวของการปรับตัวขึ้นอยู่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเช่นกัน หากผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนการปรับตัวของชาวนาและเป็นนโยบายหลักขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โอกาสที่ชาวนาจะสามารถปรับตัวและการปรับตัวขยายไปยังชาวนาจำนวนมากก็มีสูงไปด้วย

สุดท้าย พี่จุกอยากเห็นการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการเพาะปลูกข้าวอินทรีย์ เป็นการเพาะปลูกที่ครบวงจร ไม่ปล่อยให้ชาวนาทำไปตามลำพัง เช่น การจัดหาแหล่งทุนการทำน้ำหมัก การเชื่อมโยงสถาบันการศึกษากับชาวนาในการทำน้ำหมัก ซึ่งทำให้ชาวนามีกำลังใจในการปรับตัว

รูปที่ 3: พี่จุก (ผู้ชาย) ที่ปรับตัวจนกลายเป็นผู้รู้ในน้ำหมักชีวภาพ

ที่มา: ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สนับสนุนการปรับตัวด้านการเพาะปลูกต้องสนับสนุนให้ครบวงจร กล่าวคือ นอกจากการให้ความรู้ในการทำปัจจัยการเพาะปลูกอินทรีย์แล้ว ควรจะให้การสนับสนุนการเข้าถึงแหล่งทุนสำหรับการทำปัจจัยการเพาะปลูกอินทรีย์ การสร้างแรงจูงใจให้ชาวนาที่เริ่มปรับตัวให้มีกำลังใจในการปรับตัวของตนเอง

สนับสนุนให้ชาวนาที่ประสบความสำเร็จในการปรับตัวเป็น “ชาวนาอินทรีย์ต้นแบบ (Role Model Organic Farmer)” ที่สนับสนุนภารกิจของภาครัฐในการขยายการเพาะปลูกแบบอินทรีย์

สนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้หันมาสนับสนุนการเพาะปลูกอินทรีย์หรือการลดการใช้เคมีในการเพาะปลูก การสนับสนุนอาจจะมาในรูปแบบของการให้แรงจูงใจทางการเงินหรือแรงจูงใจทางกฎหมายที่เอื้อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถกำหนดนโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกพืชอินทรีย์ได้

สนับสนุนการจัดหาตลาดให้กับชาวนาที่เพาะปลูกข้าวอินทรีย์